

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ (УПА) У СПІЛЬНІЙ БОРОТБІ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

© Замлинський Т.І., 2005

Досліджується вклад УПА у зміцнення єдності поневолених народів у Другій світовій війні.

In the article the contribution of Ukrainian Insurgent Army to the strengthening of the enslaved nations' unity in the World War II is analyzed.

Ця проблема знайшла певне висвітлення у роботах безпосередніх учасників тих подій М. Лебеда [1], Л. Шанковського [2], істориків П. Мірчука [3], В. Косика [4], Ю. Киричука [5] та інших. Відповідні відомості з цієї теми, в тому числі нові, знаходимо в опублікованих збірниках документів П. Мірчуком [6], В. Сергійчуком [7], Літописі УПА.

У запропонованій роботі зроблено спробу поглибити аналіз названої теми на основі комплексного, усебічного підходу з врахуванням нових відомостей. Її актуальність обумовлена 60-річчям з часу закінчення Другої світової війни та справедливою оцінкою ролі УПА у тодішніх національно-визвольних змаганнях українського народу.

Під час Другої світової війни взагалі, німецько-радянської зокрема, все більшого значення набирав Рух Опору пригноблених народів проти окупантів за відновлення самостійних національних держав на етнографічних територіях. УПА проявила розуміння цих спільних інтересів. Тому боролася не тільки за Українську Самостійну Соборну Державу, у якій всі громадяни матимуть рівні права незалежно від національної належності, але й за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній державі. Це знайшло підтвердження у таких головних гаслах її боротьби: "Свобода народам – свобода людині!", "Хай живуть самостійні держави всіх поневолених народів!", "Смерть катам народів – Гітлерові та Сталінові!".

Свої цілі УПА роз'яснювала не тільки серед багатонаціонального українського народу, але і представників інших народів, які внаслідок воєнного лихоліття опинилися на нашій землі. Зокрема, серед військовополонених Червоної армії (ЧА), яких нацисти постійно використовували для боротьби з УПА, українського населення у складі відповідних національних формувань вірмен, грузинів, росіян, донських козаків, узбеків, казахів, татар [4, с. 386]. Власне таку агітаційну роль відігравали насамперед листівки-звернення, які масово розповсюджувалися з червня 1943 р. Як правило, у них містилася коротка історія того чи іншого народу із наголосом на його національно-визвольну боротьбу, оцінка поточної ситуації, мета УПА і заклик до спільної боротьби за подібні цілі.

Наведемо кілька прикладів: "Грузини! Не будемо вмирати за німецькі грабежі, не будемо вмирати за московський імперіалістичний розбій. Український народ закликає Вас до спільної боротьби з нашими спільними ворогами. Йдіть разом з українськими повстанцями, формуєте свої національні загони!" [6, с. 57]. "Сини кавказьких гір! – Це звернення адресоване адигейцям, інгушам, кабардинцям, лезгинам, осетинам, черкесам і чеченцям. – Досить бути сліпим знярядям у руках німецького імперіалізму! Згадайте заповіді своїх гордих предків, що загинули за волю Кавказу! Український народ закликає Вас до спільної боротьби з віковичними гнобителями! Створімо міцний фронт проти експлуататорів людства!" [3, с. 67]. "Поневолені народи Східної Європи і Азії! Зв'язуйтеся з УПА! Переходьте зі зброєю на бік повстанців! Беріть участь у спільній боротьбі проти імперіалістів! Хай живуть незалежні держави поневолених народів!" [8, с. 194]. У зверненні до росіян наголошувалось на тому, що вихід із теперішньої складної ситуації слід шукати у спільній боротьбі поневолених народів "проти чужих і своїх імперіалістів", проти "гітлеризму і

більшовизму”, за “самостійні держави народів Європи і Азії”, в тому числі за відновлення “національної російської держави на своїй етнографічній території” [7, с. 317; 8, с. 189–191].

Слід підкреслити, що Головне командування (ГК) УПА звернулося із подібними листівками до всіх народів колишнього СРСР чи то у загальній формі (наприклад, до народів Кавказу), чи у конкретній. Друкувались вони спочатку переважно російською мовою, а пізніше і відповідною національною з допомогою представників тих народів, які вже воювали у складі УПА. Такі листівки поширювалися не тільки серед національних формувань у складі німецької армії, але і серед червоних партизан, а згодом і червоноармійців [8, с. 175–202; 9, с. 538–540].

Доречно зазначити, що УПА, як зрештою і ОУН, неодноразово зверталися до польського населення в Україні з метою примирення і спільної боротьби проти гітлерівців і більшовиків за відновлення своїх незалежних держав. Так, у постановках Другої конференції ОУН(Б), яка відбулася у квітні 1942 р., підкреслювалось: “Стоїмо за злагіднення польсько-українських відносин у сучасний момент міжнародної ситуації та війни на платформі самостійних держав, визнання і панування права українського народу на західноукраїнських землях. Одночасно продовжуємо боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо західноукраїнських земель, проти антиукраїнських інтриг” [10, с.145].

Однак порозуміння тоді так і не наступило. Бо верхівка польського підпілля, як і польський уряд в екзилі, проігнорували пропозиції української сторони щодо примирення, нахабно, цинічно і образливо сприймаючи їх як “хамське бредне” [7, с. 234]. При цьому маємо взяти до уваги такі два моменти. По-перше, поляки у черговий раз виношували шовіністичні, загарбницькі плани розширення своїх державних меж після війни за рахунок західноукраїнських земель. По-друге, польська карта вміло розігрувалася як нацистами, так і червоними партизанами. Ось чому на Волині жителі окремих польських сіл допомагали гітлерівцям і червоним партизанам у геноциді українців. У відповідь українське підпілля змушене було вдатися до ворожих дій щодо польського населення [1, с. 26–27, 39–40; 2, с. 67–74; 4, с. 202, 206; 5, с. 127–130; 7, с. 233–236; 11, с. 9–12, 99].

Заради справедливості маємо визнати те, що тверезо мислячі провідники тодішнього польського національно-визвольного руху розуміли підступність гітлерівців і червоних партизан. Так, у зверненні одного з них до польського населення на Волині від 28 липня 1943 р. говорилося: “У ніякому разі не слід сприяти німцям. Вступ до німецької поліції і жандармерії є тяжким злочином щодо польського народу. Міліціонери-поляки, котрі беруть участь у зруйнуванні будинків, а також у вбивстві українських жінок і дітей, будуть вигнані з лав польського народу і суворо покарані. Співробітництво з більшовиками є таким же злочином, як і співробітництво з німцями. Вступ до радянських партизанських загонів є злочином. Жоден поляк не повинен там перебувати” [7, с. 233].

Однак до цих справедливих застережень польське населення Волині тоді так і не прислухалося.

Оскільки гестапо і НКВС боялися союзу поневолених народів, намагалися посіяти ворожнечу між ними, нацькувати один народ на інший, то вищезгадана роз’яснювальна політична робота УПА мала важливе значення і безумовно принесла свої позитивні результати. Вже у 1943 р. 20 відсотків вояків УПА належали до неукраїнської національності [5, с. 142]. Як свідчать документи німецької військової та поліційної розвідки тих часів, на початок літа 1944 р. в УПА налічувалося приблизно 80 тис. українських і 20 тис. чужонаціональних вояків. Якщо взяти до уваги організаційну структуру УПА, то це співвідношення приблизно виглядає так: 50 власних куренів і 15 – інших народів [3, с. 51; 9, с. 541]. Причому в складі УПА були представлені майже всі народи колишнього СРСР, в тому числі росіяни [2, с. 53]. Залежно від чисельності створювалися автономні національні загони (відділи) в УПА, які мали своїх командирів, командування, прапори. У зв’язку з цим можемо назвати загони азербайджанців, вірмен, грузинів, казахів, киргизів, литовців, росіян, таджиків, татарів, узбеків. Найчисельнішими з них були литовські та грузинські, далі узбецькі та вірменські [4, с. 387]. Коли у ніч з 29 на 30 вересня 1943 р. до УПА перейшов із Здолбунова загін азербайджанців, то він нараховував 160 чол. Але перейшов із повним бойовим спорядженням та озброєнням. Ця подія “викликала радісні настрої як серед українців, так і серед азербайджанських

вояків” [7, с. 361]. У Рівненській області в районі Суховецьких хуторів діяв загін УПА чисельністю 70 чол., у складі якого знаходилися також і “грузини, що втекли з німецького полону” [7, с. 137]. Відомо, що у серпні 1943 р. в УПА почали діяти дві кінні сотні із донських і кубанських козаків, які надали велику допомогу у формуванні українських кінних сотень. Це мало важливе значення, оскільки відповідно до наказу ГК УПА від 31 серпня 1943 р. останні мали існувати при кожній групі цієї армії [2, с. 54; 9, с. 539].

Поява вояків неукраїнської національності у складі УПА пояснювалася не тільки відповідною політико-роз’яснювальною роботою, але і тим, що вони нерідко були звільнені з німецького полону, чи врятовані від насильницького вивезення на примусові роботи у Німеччину саме завдяки цій армії. До того ж вона формувалася на принципі добровільності. Тобто у її лавах могли боротися як українці, так і представники інших національностей, які визнавали своїми ворогами гітлерівців і більшовиків, прагнули волі та своєї державності.

Чи то у національних формуваннях, чи у спільних міжнаціональних вояки УПА інших народів і національностей воювали хоробро, завзято, проявляючи військову майстерність і героїзм. Так, 1 жовтня 1943 р. німецький загін чисельністю 100 чол. повторно напав на с. Точовки Острозького району з метою пограбування місцевих жителів. При цьому було захоплено не тільки майно, але й вбито кілька місцевих жителів. Проти окупантів виступили спільно чота українців і дві чоти азербайджанців. Особливо відзначилися останні, оскільки українські молоді повстанці вперше брали участь у бою. Зокрема, прицільно вели вогонь азербайджанські кулеметники. Наслідки цього бою були такі: загинуло 50 гітлерівців, 30 з них поранені, а 20 врятувалися втечею, скинувши обмундирування і знаходячись тільки у білизні; здобуто зброю, відбито награвоване майно. З боку УПА загинуло 4 азербайджанці, 1 з них поранений, загинув також 1 український повстанець. Місцеве “населення вітало переможців зі сльозами радості” [7, с. 361–362]. У Млинівському районі Рівненської області загін УПА, що складався з українців, грузинів, узбеків і росіян, знищив 60 нацистських бандитів-грабіжників тільки в одному із серпневих боїв 1943 р., що відбувся над річкою Іквою [2, с. 54; 12, с. 52]. Наприкінці червня 1943 р. у триденних боях загону УПА під командуванням командира Крука в околицях с. Теремна на Волині повністю знищено червоних партизанських грабіжників із з’єднання Михайлова, що вже довгий час напастували мирне населення. У цій бойовій акції взяв участь об’єднаний національний загін, що складався із грузин, вірмен і черкесів. Причому особливо відзначилися грузини [3, с. 69; 9, с. 539]. У великій битві проти військ НКВС, що відбулася 29 квітня 1944 р. у с. Залізниця на Крем’яниччині, взяли також участь і відзначилися національні відділи УПА під загальним командуванням Яструба. Загинуло при цьому 240 енкаведистів [3, с. 70]. Слід підкреслити, що у боях проти окупантів досить позитивно зарекомендувала себе татарська кінно-кулеметна чота кременецького куреня УПА, якою командував поручник Тугай-бей [5, с. 142]. Надзвичайною хоробрістю у боях з гітлерівцями відзначалася російська сотня УПА, що складалася із колишніх офіцерів-червоноармійців [11, с. 62]. Подібні приклади можна було б продовжувати.

Наслідком спільної боротьби представників різних національностей у складі УПА та її відповідної організаторсько-політичної роботи стала Перша конференція поневолених народів Східної Європи і Азії, що відбулася 21–22 листопада 1943 р. у с. Будараж Здолбунівського району на Рівненщині. Ініціатива у її проведенні належала УПА. У роботі цієї конференції взяли участь 39 делегатів. З них по шість від азербайджанців і грузинів, по п’ять від узбеків і українців, по чотири від вірменів і татар, по два від білорусів і осетинів, по одному від башкирів, кабардинців, казахів, черкесів та чувашів – всього 13 народів колишнього СРСР. Причому багато делегатів прибуло із своїх рідних земель, долаючи численні труднощі та небезпеки при переході лінії фронту [2, с. 55; 3, с. 70–71; 4, с. 411; 5, с. 136; 8, с. 205].

Головою президії конференції обрано одного із провідних діячів УПА Р. Волошина, заступниками – азербайджанця Чавлі та грузина Гогія. Виголошено доповіді грузина К. Гурієлі “Оцінка сучасного політичного становища”, українця О. Логуша “Політичні завдання поневолених народів”, українки К. Мешко “Організація і практичні цілі єдиного фронту поневолених народів”.

Створено редакційну комісію, до якої увійшли Р. Волошин, К. Мешко, Гогія, азербайджанець Фізуль, білорус Дружний, узбек Шімрат.

У доповідях і прийнятих рішеннях (постановах і відозві) всебічно проаналізовано тодішнє політичне становище, спричинене війною, дано вичерпну характеристику німецького націонал-соціалізму, російського більшовизму і на цій основі вироблено конкретні завдання подальшої спільної боротьби поневолених народів Сходу Європи та Азії. Ось головна суть цих рішень: “Сучасна війна між німецьким соціал-націоналізмом і російським більшовизмом – це типово імперіалістична війна за панування над світом, за новий поділ матеріальних багатств, за здобуття нових сировинних баз і ринків збуту, за поневолення народів... Тільки національні революції поневолених народів припинять безглузду воєнну різню і принесуть світові тривкий мир”. А щоб відбулися переможні національні революції у тій чи іншій країні, “потрібний підйом мільйонів мас”, готових під керівництвом своїх національних провідів у безпощадній боротьбі “знищити імперіалістичні кліки”, взяти владу у свої руки і створити такий “новий лад на Сході Європи й Азії”, який би виключав “поневолення одного народу другим” та забезпечував вільний політичний, економічний і культурний розвиток “кожного народу”. Такий лад “мусить бути побудований на системі незалежних держав кожної нації на своїй етнографічній території”. Для реалізації цього завдання “потрібний один спільний фронт поневолених народів. Тому конференція вважає необхідним створення спільного комітету народів Східної Європи і Азії, який буде координувати всі національно-революційні сили тих народів, виробить єдину лінію боротьби зі спільним ворогом, єдину тактику боротьби та у відповідний момент дасть гасло до одночасного повстання всіх поневолених народів”.

Конференція привітала героїчну боротьбу народів Західної і Центральної Європи проти німецького імперіалізму і заявила про повну солідарність з цією боротьбою. Нарешті, звернулася із відозвою-маніфестом до солдатів ЧА, солдатів іноземних батальйонів німецької армії, робітників та інтелігенції. У ньому наголошувалося, що після звільнення рідних земель від гітлерівських окупантів слід зосередитись на боротьбі проти сталінського імперіалізму, бо “він так само поневолює і експлуатує народи, як і німецький”. У зв’язку з цим вказувалося на те, в який спосіб діяти, яку роль у виконанні цього важливого завдання мають відіграти солдати ЧА, іноземних батальйонів німецької армії, робітники та інтелігенція. Цей документ закінчувався такими гаслами: “Теть гітлерівську “Нову Європу” й большевицький ССРСР! Хай живуть національні революції поневолених народів! Хай живуть незалежні національні держави всіх поневолених народів Європи й Азії! Хай живе мир і дружба народів!” [3, с. 70–78; 8, с. 205–208, 225–232; 13, с. 70, 98, 104].

Прийняті документи підписали керівники та представники національних делегацій: азербайджанської – Фізуль, башкирської – Кагарман, білоруської – Дружний, вірменської – Антрант, грузинської – Гогія, кабардинської – Баксан, казахської – Дежкман, осетинської – Арам, татарської – Тукай, узбецької – Шімрат, української – Волошин, черкеської – Джігіт, чуваської – Скворцов [8, с. 225].

У заключному слові головуєчий підкреслив, що Перша конференція поневолених народів увійде в “історію, як непереможний вияв волі народів Сходу Європи й Азії до самостійного життя” [8, с. 207].

Як маємо оцінити цю конференцію і прийняті нею рішення? По-перше, вона націлила поневолені народи Східної Європи і Азії на якісно новий рівень співробітництва – перехід від спільної боротьби у складі УПА до здійснення національних революцій у кожній країні та створення принципово нового ладу, координуючи та об’єднуючи свої зусилля на цьому шляху. По-друге, після розгрому гітлерівців зосередитись на боротьбі проти сталінського комуністичного тоталітарного режиму.

Однак у тодішніх умовах не вдалося здійснити такий безперервний перехід у виконанні спільно виробленого тоді такого завдання. Життя внесло істотні корективи у його виконання. Спочатку, у 1945 р. поневолені народи (разом із союзниками) покінчили із німецьким націонал-соціалізмом, фашистською Німеччиною, а на початку 90-х років ХХ ст. – із російським більшовизмом, втіленим у тоталітарній комуністичній імперії – СРСР. Свою частку у розвал останньої

імперії вніс Антибільшовицький блок народів, започаткований по суті на згаданій конференції. Офіційно почав діяти в еміграції з 1946 р., як координаційний центр національно-визвольних організацій народів, поневолених комуністичною тоталітарною системою [14, с. 27–28].

На завершення відзначимо те, що після закінчення війни у Європі ГК УПА у порозумінні з командуваннями національних загонів дозволило їм діяти на власний розсуд. Коли повернулися більшовики на Україну, то майже всі національні відділи не зрадили УПА. Лише азербайджанський загін (командир Чавлі) перейшов на бік ЧА та у її складі воював проти гітлерівців, не завдаючи шкоди УПА [9, с. 542].

Отже, УПА здійснила вагомий вклад у згуртування поневолених народів Східної Європи і Азії у Другій світовій війні. У її лавах спільно воювали українці та представники цих народів проти окупантів, разом на відповідно скликаній конференції виробили рішення щодо боротьби за незалежні національні держави і новий устрій у них. Життя підтвердило стратегічний характер цих рішень. Тому сьогодні маємо віддати належне УПА і у цій важливій справі. А взагалі правдиво і об'єктивно нарешті оцінити її заслуги перед українським народом і на суспільному, і на державному рівні. Адже такий видатний і авторитетний французький військовий та політичний діяч, як генерал Шарль де Голль, іще у серпні 1944 р. у Рамбуйє заявив: “Якби я мав таку армію, яку має ОУН, то німецький чобіт не топтав би французької землі” [15]. Тож пам'ятаймо про це.

1. Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія. – Дрогобич, 1993. 2. Історія УПА. (Без прізвища, місця і дати видання. Автору статті вдалося встановити прізвище того, хто написав цю роботу на основі інформації, що міститься на с. 77 – це Шанковський Л.). 3. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. – Мюнхен, 1953. 4. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. 5. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів, 2003. 6. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. Документи і матеріали. – Львів, 1991. 7. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К., 1996. 8. Літопис УПА. Т.1. Кн.1. – Торонто, 1989. 9. Історія українського війська. 1917–1995. – Львів, 1996. 10. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. – Дрогобич, 1994. 11. Ідзьо В. Українська Повстанська Армія – згідно зі свідченнями німецьких та радянських архівів. – Львів, 2005. 12. Літопис УПА: Нова серія. Т.1. – Київ–Торонто, 1995. 13. Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–1949: Довідник. – Нью-Йорк, 1994. 14. Довідник з історії України. – 2-ге вид. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2002. 15. Народне слово. – 2005. – 15–22 квітня.